

Klasifikace staročeského slovesa (formální morfologie)

1. Gramatické kategorie

Slovanské sloveso vyjadřuje mnohem více gramatických kategorií než slovanské jméno, a to gramatické kategorie:

- osoby a čísla,
- času,
- slovesného způsobu,
- slovesného rodu,
- vidu,
- jmenného rodu.

Velká část těchto gramatických kategorií je vyjadřována syntetickými slovesnými formami. Zřejmě z tohoto důvodu je formální flexe slovanského slovesa mnohem strukturovanější než flexe jmenná.

Klasifikace staročeského slovesa (formální morfologie)

2. Kmen

Pro formální derivaci slovesných forem je klíčový kmen. Drtivá většina slovanských sloves se tvoří od dvou kmenů, jak je patrné z následujícího schématu staročeského slovesa *trpěti*. Teprve ke kmeni derivovanému pomocí kmenotvorných sufixů (tzv. témat) *-í-*, anebo *-ě-* se připojují osobní koncovky, event. sufixy s koncovkami (v případě participií), které tvoří úplnou slovesnou formu:

		$\sqrt{trp}$		
		prézentní kmen $\sqrt{trp} + i$		infinitivní kmen $\sqrt{trp} + ě$
2. os. sg. prézentu	<i>trp-í-š</i>		<i>l-ové</i> participium	<i>trp-ě-l-Ø (-l-a, -l-o)</i>

3. os. sg. prézentu	<i>trp-í-Ø</i>	<i>n-ové</i> participium	<i>trp-ě-n-Ø (-n-a, -n-o)</i>
1. os. du.	<i>trp-í-vě (/ -va/ -ma)</i>	infinitiv	<i>trp-ě-ti</i>
prézentu		supinum	<i>trp-ě-t</i>
2. a 3. os. du.	<i>trp-í-ta</i>		
préz.		přechodník minulý	<i>(u)trp-ě-v-Ø (-vš-i, -vš-e)</i>
1. os. pl.	<i>trp-í-me (/ -m/ -my)</i>		
préz.			

Z uvedeného schématu je zřejmé, že pro adekvátní klasifikaci (drtivé většiny) českých sloves potřebujeme znát podobu přítomného a infinitivního kmene. Ve staré češtině známe následující typy kmenotvorných přípon (témat):

**staročeský kmenotvorný sufix
(téma):**

a) přítomní (-e-, -ne-, -je-, -í-, -á-, -ie-)

b) infinitivní (-Ø-, -a-, -ova-, -nu-, -i-, -ě-)

Z právě představeného přehledu plyne,

1. že pro správné pochopení tvoření konkrétních forem každého staročeského slovesa musíme identifikovat jeho dva kmenotvorné sufixy (přítomní a infinitivní);
2. že staročeské sloveso je možno klasifikovat buď podle přítomného, anebo podle infinitivního sufixu.

Obě klasifikace staročeského slovesa se v historické bohemistice užívaly a užívají. Jsou personifikovány dvěma významnými paleoslovenisty:

**klasifikace slovesné flektivní
morfologie:**

a) podle infinitivního kmene
(Dobrovského klasifikace)

b) podle přítomného kmene
(Leskienova klasifikace)

V našem kurzu budeme používat klasifikaci podle přítomného kmene. Proto členíme staroslověnská slovesa do 5 slovesných tříd, jež reprezentují následující kmenotvorné sufixy:

	I. třída	II. třída	III. třída	IV. třída	V. třída
kmenotvorná přípona	-e-	-ne-	-je-	-í-	-á-, -ie

Pro každou třídu je však třeba doplnit jako sekundární klasifikační kritérium **typ** (vzor). Zpravidla se typem zohledňuje:

- odlišná infinitivní kmenotvorná přípona (I., III., IV. a V. třída),
- odlišná přítomná kmenotvorná přípona (V. třída),
- konsonantické, nebo vokální zakončení slovního základu, tj. jestli kmenotvorné příponě předchází konsonant nebo vokál, popř. změny, které jejich kvalitu ovlivnily (I. a II. třída).

I. třída	I.A třída				I.B třída	
infinitivní kmenotvorná přípona	-Ø-				-a-	
typ (vzor)	<i>vésti</i> (< *ved+ti)	<i>péci</i> (< *pek+ti)	<i>mřieti</i> (< *mer+ti)	<i>pieti</i> (< *pen+ti)	<i>bráti</i>	<i>mazati</i>
					1. os. sg. <i>ber-u</i>	1. os. sg. <i>maž-u</i>

II. třída	II.A třída	II.B třída
infinitivní kmenotvorná přípona	-nu-	-nu-
zakončení slovního základu	konsonantické	vokální
vzor	tisknúti (<i>tisk-nú-ti</i>)	minúti (<i>mi-nú-ti</i>)

III. třída	III.A třída	III.B třída
infinitivní kmenotvorná přípona	-Ø-	-ova-
vzor	<i>krýti</i> (<i>krý-Ø-ti</i>)	<i>kupovati</i> (<i>kup-ova-ti</i>)

IV. třída	IV.A třída	IV.B třída
infinitivní kmenotvorná přípona	-i-	-ě- (-a-)
vzor	<i>prositi</i> (<i>pros-i-ti</i>)	<i>trpěti</i> (<i>trp-ě-ti</i>)

Do IV.B třídy patří slovesa, jejichž kmenotvorná přípona má podobu *-a-*: jde o několik sloves (*báti, spáti, státi*).

V. třída	V.A třída	V.B třída	V.C třída
prézentní kmenotvorná přípona	-á-	-ie-	-ie-
infinitivní kmenotvorná přípona	-a-	-ě-	-Ø-
vzor	<i>dělati</i> (<i>děl-a-ti</i>)	<i>sázěti</i> (<i>sáz-ě-ti</i>)	<i>bíti</i> (<i>bí-Ø-ti</i>)

Od 15. století se tato slovesa vrátila do III.A třídy slovesné (tento přechod umožnila shodná struktura infinitivu *bí-Ø-ti – krý-Ø-ti*).

3. Slovesné tvary

Přehled slovesných tvarů podle slovesného kmene:

prézentní kmen

prézens
imperativ
participium *nt-ové*

imperfektum ?

infinitivní kmen

infinitiv
supinum
l-ové participium
n-ové participium
s-ové participium
aorist sigmatický

imperfektum ?
aorist asigmatický ?

4. Atematická slovesa

Kromě toho existuje pět staročeských sloves, jejichž flexe se netvoří pomocí prézentního kmene. Proto se tato slovesa hodnotí jako atematická, tj. jako slovesa bez kmenotvorného sufixu (přesnější by však bylo hodnotit tato slovesa jako slovesa bez prézentní kmenotvorné přípony – některá z nich totiž mají téma infinitivní):

	<i>býti</i>	<i>dáti</i>	<i>jiesti</i> ‚jíst‘	<i>věděti</i>	<i>jmieti</i> ‚mít‘
sg.					
1. os.	<i>jsem > sem</i>	<i>dám</i>	<i>jiem</i>	<i>viem / vědě</i>	<i>jmám > mám</i>
2. os.	<i>jsi > si > s</i>	<i>dáš</i>	<i>jiěš</i>	<i>viěš</i>	<i>jmáš > máš</i>
3. os.	<i>jest > je > j</i>	<i>dá</i>	<i>jiě</i>	<i>viě</i>	<i>jmá > má</i>
du.					
1. os.	<i>jsvě > vě (/a)</i>	<i>dávě(/a)</i>	<i>jiěvě(/a)</i>	<i>viema</i>	<i>jmávě(/a) > mávě</i>
2. os.	<i>jsta > sta</i>	<i>dáta</i>	<i>jieta</i>	<i>viesta → vieta</i>	<i>jmáta > máta</i>
3. os.	<i>jsta > sta</i>	<i>dáta</i>	<i>jieta</i>	<i>viesta → vieta</i>	<i>jmáta > máta</i>
pl.					
1. os.	<i>jsme > sme(/-y)</i>	<i>dáme(/-m/-y)</i>	<i>jieme(/-m/-y)</i>	<i>vieme(/-m/-y)</i>	<i>jmáme(/-m/-y) > máme</i>
2. os.	<i>jste > ste</i>	<i>dáte</i>	<i>jieste → jiete</i>	<i>vieste → viete</i>	<i>jmáte > máte</i>
3. os.	<i>sú → jsú</i>	<i>dadie → dají</i>	<i>jiedie → jie</i>	<i>viědie → viě</i>	<i>jmáte > máte</i>

